

Милорад Митрашиновић

ПРИВРЕДА ВАЉЕВСКОГ КРАЈА У ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ 1916. ГОДИНЕ

Окупирана територија ваљевског округа претрпела је (1914-1915) две тешке године ратовања, које су оставиле трага на целокупан привредни и друштвени живот народа овога краја. Већина привредних грана била је потпуно паралисана или је у најбољем случају одржавала производњу на најнижем нивоу. Пољопривредна производња, изузетно значајна у ратно време, с напором је подмиривала основне потребе у исхрани становништва. У исто време бројне армије Монархије трошиле су огромне количине пољопривредних производа. Временом је било све теже удовољити овим захтевима, поготову што је и становништву реквизицијом одузето жито и многе друге животне намирнице. Прве пукотине у снабдевању окупационих трупа јавиле су се у пролеће 1916. године у време пролећне сетве.

У односу на пољопривреду, индустрија је пала на још ниже гране. За рад индустријских погона, по свему судећи, окупатор није био много заинтересован. Највећи индустријски погони у округу одмах су престали са радом. На почетку окупације непријатељ је опљачкао затечене сировине и одвукао највредније машине. За све време окупације на територији округа од индустријских погона радило је неколико парних и електричних млинова, електрична централа, фабрика леда, 2 парне стругаре и др. У привредним плановима окупатора пољопривредна производња од првог дана имала је апсолутни приоритет.

У извештајима аустоугарских званичника о привредним питањима у ваљевском округу истиче се да је на почетку окупације најпотребније предузимати мере за побољшање затечених привредних прилика, а касније, након сређивања стања и утврђивања залиха животних намирница за потребе становништва - приступило би се "искоришћавању постојећих производа у корист властите отаџбине".¹ То су била првобитна начела о привредној политици на окупираној територији ваљевског округа.

Ослањајући се на усвојену концепцију, могу се, што се тиче привредне ситуације утврдити два периода:

а) У првом периоду треба предузимати акције снабдевања и дотурања најнеопходнијих животних намирница на окупирано подручје, ради побољшања тешких прилика код становништва и војно-полицијских органа.

б) У другом периоду, након успешног статистичког снимања и провере укупне пољопривредне производње, нарочито постојећег сточног фонда, припремити отпремање вишкова пољопривредних

---

¹ Архив Србије, Војни генерални гуверман, 1915-1918, XX-153 (даље АС, ВГГ), Извештај Алфреда Пинкаса о привредној ситуацији на окупираном подручју.

производа у залеће, узимајући у обзир најминималније потребе неопходне за егзистенцију округа.

а) ПОЉОПРИВРЕДА

Окружна команда од почетка највећу пажњу поклања пољопривредној производњи. Што је рат дуже трајао потребе за храном и пољопривредним производима биле су све веће. Огромну солдатеску на све ширем фронту није било ни лако ни једноставно снабдети. На почетку окупације, све док се саобраћај са залећем није нормализовао, трупе су се храниле путем реквизиције намирница затечених у земљи. Залихе жита, стоке, шљиве, пекмеза, сточне хране (сена, сламе и др.) покривале су најнужније потребе трупа. Међутим, када су у рано пролеће ове резерве исцрпљене јавили су се први проблеми у снабдевању огромне армије. Тешкоће су ускоро могле бити још веће, јер је услед великих борби, у јесен 1915. године, житом засејана свега једна трећина сетвених површина.

Тешка ситуација натерала је окупационе власти да предузимају најоштрије мере како би са житарицама засејале што веће површине обрадивог земљишта. Главно настојање Окружне команде било је да се у потпуности искористе обрадиве површине које наводи српска статистика из 1904. године. Да би се то постигло, предузимане су разне мере: војне патроле задржавале су становништво ради пољских радова, по општинама су устројене евиденције о обрађеним и поораним површинама, лењивци су кажњавани строгим казнама.

Округ ваљевски обухватао је пољопривредну површину под културама у величини од 112 529 Ха. Према подацима српске статистике из 1904. године ова површина је била искоришћена на следећи начин:

њиве	67.044 хектара
пашњаци	27.933 хектара
шљиве	16.997 хектара
виногради	655 хектара

Укупно: 112.629 хектара

Обрада земље била је примитивна. Дрвених плугова и дрљача је било у изобиљу. Ни трага од модерних пољопривредних справа (вршалица и сејалица). Све се то одражавало на (мале) приносе. Ниске цене пољопривредних производа за време мира довеле су до тога да је сељак постао незаинтересован за боље коришћење земљишта. Ако покрије своје скромне потребе за хлебом, био је задовољан. Праве изворе прихода очекивао је од продаје стоке и шљива. Ни пред рат стање се није много изменило. Масовне интернације, нарочито оне у почетку војне управе, које су око 20.000 људи одвојиле од пољских радова, деловале су врло неповољно на пољопривредну производњу. Прва жетва је успешно окончана само захваљујући правовременој помоћи суседних општина, интернираних Срба и руских заробљеника.

Приликом оснивања војне управе у ваљевском округу, крајем 1915. године, већ је било касно да се утиче на јесењу сетву која је била завршена. Због тога Окружна команда настоји да се пролећна сетва (1916) обави на време и на што већим обрадивим површинама. Сеоским домаћинствима је допремљено 6762 квинтала разног семена, довољно да се засеје површина од 42 000 хектара. У исто време сеоским општинама упућена је строга наредба о обавезној обради земље и "Упутство о пољским радовима".

Захваљујући строгим мерама и казнама засејано је 80 % обрадивих површина разним културама: пшеницом - 25.000 Ха, кукурузом 30.000 Ха, зоби и јечмом 8.000 Ха, кромпиром 1000 Ха, повртарским културама 3000 Ха. Укупно је засејано 67.000 Ха. Пада у очи висок проценат засејан пшеницом, од око 25.000 Ха, према прошлогодишњем (12.000 Ха 1915.). Површина засејана пшеницом износила је 37% од укупне обрадиве површине (67.044 Ха), према статистици из 1904. године.

Целокупна жетва пшенице у округу износила је око 700 вагона; од чега је 300 вагона за исхрану становништва; 300 вагона за сетвено семе, а 100 вагона је откупила војна управа.

Род кукуруза је био изузетно слаб. Услед недостатка радне снаге, сетвене површине нису биле добро обрађене, а и временске прилике нису биле погодне (недостатак падавина). Но и поред малих приноса окупатор је успео да обезбеди испоруку више од 150 вагона (1 вагон - 10.000 кг) кукуруза доброг квалитета.

Откупне цене за 100 кг житарица испоручених у магацин утврђене су на веома ниском нивоу. Пшеница жетве 1916. године откупљивана је за свега 33 круне, раж 27 круна, јечам 26 круна и зоб 25 круна. Кукуруз је откупљиван по још нижим ценама: 14 круна за 100 кг у клипу, и 22 круне за кукуруз у зрну.

На читаву жетву у области округа стављена је забрана продаје. Посебном наредбом регулисана је количина која је остављена за снабдевање становништва, исхрану трупа, потребу сетве. Скривање жита било је кажњиво новчаном казном - 5000 круна или казном затвора до 6 месеци. Предаја вишкова била је обавезна. Од предатих вишкова један део је шлеперима извезен директно у Беч, док је преостали део задржан и употребљен за снабдевање округа и за потребе предстојеће сетве.

Расподела жита и брашна становништву била је под строгим контролом окружне команде. Утврђена је количина (квота) по глави становника од 400 грама жита (320 грама брашна), а ова је количина од 1. новембра сведена на свега 200 грама брашна дневно. У Ваљеву, Обреновцу и Убу уведене су "хлебне карте", на основу којих је вршена расподела жита или брашна 2 пута месечно. Смањивање дневног следовања брашна власти су правдале мерама предострожности и ратним стањем са Румунијом.

3 АС, VI Г, XVIII-688, Упутство сеоским командама за пољске радове.

4 АС, VI Г, XIV-87, Извештај о жетвеном приносу житарица у ваљевском округу.

У извештајима Окружне војне команде наводи се да је народ, односно, сеоско становништво, с вољом прихватило све промене и мере које су уведене с почетком војне привреде (дани без меса, смањивање дневног следовања хлеба и др.). "Оваква оцена не може се, међутим, дати за градско становништво које је од почетка рата, односно окупације, увек имало неке примедбе."⁵

Извоз житарица у Монархију, који је из ваљевског округа скромно започео у првој години окупације, био је далеко интензивнији наредних година. У Словцу, Убу, Обреновцу, Лајковцу и Забрежју створени су сабирни центри са пространим магацинским простором, из којих су разним саобраћајним средствима транспортоване велике количине пољопривредних производа, понајвише житарица.

б) СТОЧАРСТВО

Након оснивања Окружне војне управе извршен је у ваљевском округу (1. децембра 1915. године) први попис стоке. Други је предузет 10. јуна 1916. године ради исправке првог, а трећи у другој половини децембра исте године.

Према попису стоке који је окупатор счинио, стање сточног фонда (коњи, рогата стока, овце и свиње) било је следеће:⁶

Врста стоке 1905. год. српска статистика. I. XII 1915. - 10. VI 1916.

коњи	11.552 комада	785 ком.	1395 ком.
рогата стока	74.873 комада	28.947 ком	48.314 ком
овце	144.316 комада	19.800 ком.	55.159 ком
свиње	75.945 комада	30.146 ком.	51918 ком.

Велике разлике у резултатима пописа из 1915. и оних из 1916. године могу се објаснити посебним околностима под којима су оба пописа обављена. Приликом првог пописа становништво је из страха од безобзирне реквизиције терало стоку у шуме или у забачене крајеве. Други попис (1916) је обављен у нешто нормалнијим приликама па су и резултати били поузданији, мада се не могу прихватити као сасвим сигурни.

Ако табелу пописа коју наводи српска статистика из 1905. године упоредимо са резултатима пописа за време окупације 1916. године, лако се уочава катастрофално опадање сточног фонда у ваљевском округу, карактеристично за прву годину окупације.

Готово поражавајући подаци добијају се поређењем броја стоке према површини земљишта или у односу на број становништва. Поређења опет правимо са 1905. годином, али би резултати били слични ако се пореде и са 1910. годином.

Ситуација није била боља ни у 1917-ој години када је настављено даље исцрпљивање, односно експлоатација народа од стране окупатора.

⁵ АС, ВГГ, XX-153, стр. 59.

⁶ АС, ВГГ, XIV-81, Попис домаћих животиња у Србији од 10.7. 1916.г.

Особиту пажњу Окружна команда је посветила набавци стоке за војне потребе, а потом за исхрану становништва у залеђу фронта. Ове набавке су биле све учесталије после наредбе V-ог Одељења Главне војне управе (бр. 1584) која је донета после веома повољног резултата пописа стоке у јуну 1916. године.

Од августа до децембра 1916. године од сељака је, такорећи, у бесцење откупљено: 5000 грла рогате стоке, 1760 комада свиња, 2500 комада оваца ради испорука Војној управи. У исто време од народа је конфисковано 38.600 кг неуређене вуне. За министарство рата организован је извоз перади: ћурки, патки кокоши и гусака у закланом стању. Осим тога, у Округу је смештено преко 1000 комада свиња ради тога.

Извоз стоке је имао значајну улогу, јер је стока за клање служила за исхрану трупа и снабдевање становништва у залеђу фронта. Цене су се кретале између 70 хелера и једне круне за живу меру. Међутим, окружна команда је испоручивала сваког месеца интендатури Главне војне управе у Београду велике количине заклане стоке по знатно већим ценама. Овакав начин испорука, у већиј или мањој мери, задржао се до пред сам крај окупације.

в) ВОЋАРСТВО

По традицији, воћњаци су у овом крају увек имали значајну улогу. Сељаци су прилично умешни око неговања шљивика и много труда улажу у њихово подмлађивање. Дуго година шљива им је била највећи и најсигурнији извор прихода. Немци и Аустријанци су тврдили да Срби нису добри ратари, али су зато "вични за рад у воћарству и неговању шљивика". У воћњацима раде добро "и ту су они на свом терену". Срески расадници широм Србије имали су првенствено за циљ да производе квалитетне саднице за нове воћњаке. Преко својих економа увек су били спремни да воћарима на време пруже потребну стручну помоћ.

Шљива је имала широку употребу у исхрани становништва. Употребљавала се као сирова, сува и за пекмез, а остатак за прављење ракије-шљивовице. Пекмез је имао значајну улогу у исхрани војске, особито у време ратова.

Прилоком окупације Округа затечене су велике залихе сувих шљива из прошлогодишње бербе (1915). Ова шљива је одмах реквирирана за трупе, а мањи део је послат у земљу. На интервенцију Окружне команде реквириране шљиве су исплаћене по цени од 40 хелера. Из старих залиха откупљено је око 52 вагона од стране конзорцијума који је добио одобрење за овај посао од Главне војне управе у Београду.

Берба шљива (1916) је била надпросечна иако временски услови нису били повољни.

Сирова шљива се откупљивала по веома ниској цени од 11 круна за 100кг, иако је квалитет био прворазредан. Велике количине: 2500 мц отпремљено је у Будимпешту, а 3500 мц за кување пекмеза у Београду.

Ради кувања пекмеза у Округу је уређено 10 места у којима је произведено 72 вагона. Пекмез је након кувања, пакован у бурад, а

потом отпреман у војне магацине хране. Мањи део је остао у округу ради исхране трупа.

Суве шљиве су имале још бољу цену: 60 круна за 100 кг. Према мишљењу Алојза Бермилера, пуковника задуженог за сектор пољопривреде, "ова цена није никада ни за време мира достигнута". У време предаје шљиве, од 1. септембра до краја октобра, било је дана када је дневно испоручивано 15-18. вагона. До краја децембра 1916. године откупљена је сва произведена сува шљива, 650 вагона. Највећи део је преко Забрежја шлеповима отпреман у Земун, одакле је после претовара, шљива транспортована у залеђе.

Приликом окупације 1915. у Округу је затечена и велика количина ракије (150 вагона) шљивовице. По наређењу Окружне команде ракија је реквирирана, а затим је Команда одредила цене које су биле ниже од оних пре рата (за ракију до 40 гради 2,20 круна, а за преко 40 гради 2,60 круна).⁷

г) ТРГОВИНА И ЗНАТСТВО

Интернирањем војно способних занатлија ситно занатство је доведено у врло тешку ситуацију јер се, као у пољопривреди, осећао недостатак радне снаге. Стање се нешто поправило после извршене репатријације половином 1916. године. Недостатак занатлија је покриван коришћењем интернираца - занатлија који су радили у окружним и среским радионицама.

Доласком окупационих трупа у Ваљево трговина је била на нули, јер је приватни капитал раније повучен из промета. Новац који се налазио у банкама, богати Срби су пренели преко границе. Изузев неких ситница, у радњама није било робе. Велетрговина је сасвим престала. О трговини се заправо не може говорити, јер се она у прво време ограничавала на мале набавке животних намирница.⁸

Слободног увоза робе из Монархије није било. Посредством београдских централа монополисани артикли пристизали су редовно. Забрана скривања залиха оглашавана је више пута. Увођење пазарних дана (пијаца) у четири среза овога округа (осим у Каменичком срезу) деловало је умирујуће на односе и раст цена.

Трговина животним намирницама обављала се између појединих округа. Трговци су морали имати дозволе од Војне управе. У прво време ваљевски округ размену животних намирница и трговину обављао је, углавном, са шабачким и ужичким округом.

Извоз животних намирница из округа регулисан је наредбом Окружне команде и био је под строгим контролом њених органа. Ради снабдевања Београда прехранбеним артиклима, Главна војна управа је својим сарадницима издавала "легитимације" на основу којих су могли набављати и извозити робу - животне намирнице. Важну улогу умао је

7 АС, ВГГ, IX-90, Одобрење фирми Милутина Дојчиновића из Ваљева за продају 10 вагона шљивовице.

8 АС, ВГГ, XX-153, - Политички извештај Николе Медзихрадског, цивилног комесара за округ ваљевски.

извоз стоке за клање, које је било довољно у округу. Цене су се кретале између 70 хелера до 1 круне за живу меру. Сваког месеца Окружна команда испоручивала је интендантури у Београд наручени контингент стоке за клање.

Првих месеци осећала се велика оскудица у мануфактурној роби. Дозволу за увоз ове врсте робе у Ваљеву је добио само један трговац, који је заједно са комесаром за цивилна питања ову робу набављао у Бечу и Будимпешти. Трговци из окупиране области нису смели да прелазе границу, јер је роба из залеђа највећим делом забрањена за извоз.

Посета трговаца из Монархије била је ограничена. Додуше, њихова делатност била је усмерена само на одређене производе (шљиве, пекмез, шљивовицу).

И наредних година у трговини и промету окупационе власти нису уносиле неке веће и либералније промене.

д) ШУМАРСТВО

Према својој величини ваљевски округ је имао простране површине под шумом. Узимајући у обзир податке српске статистике из 1906. године под шумама је било 45 855 Ха, од тога: државне 19 137 Ха, општинске 9435 Ха, манастирске 1341 и приватне 15 942 Ха.⁹ Веома лоше саобраћајнице онемогућавале су интензивнију експлоатацију драгоценог шумског блага.

Шумски комплекс државних шума обухватали су планинске масиве: Медведника, Јабланика, Повлена, Маглеша, Букова, Маљена, познату шуму "Јаутину" (600Ха у срезу каменичком, 18 км од Ваљева и манастирску шуму "Боговаћа" 475 Ха). Ови комплекси обрасли су квалитетном боровом, буковом и храстовом шумом. Државна шума "Јаутина" и манастирска шума "Боговаћа" биле су у добром стању и што је значајно, веома погодне за експлоатацију. Остали шумски објекти у ваљевском округу нису били добро повезани комуникацијама, па самим тим нису били ни рентабилни. То се у првом реду односи на највећи шумски објекат (18 400 Ха лоциран на планинском масиву).

Самостална шумарска служба Окружне команде у Ваљеву формирана је средином јануара 1916. године, али је искоришћавање шума почело нешто раније. Најпре је почела експлоатација ораховог дрвета за потребе војске (производња дрвених делова за пушке). До маја 1916. године у Монархију је извезено 230 кубика најквалитетније ораховине. У исто време почела је производња за извоз храстових железничких прагова и храстоиве грађе за посебну намену: рударске јаме, мостове и др.

На сечи шуме и обради грађе радило је неизменично 50 - 120 радника, ратних заробљеника - Руса, Италијана и Срба интернираца. Отесана грађа за прагове и посебне намене превожена је у Ваљево, а потом сечена на парном гатеру крај железничке станице. У току 1916.

⁹ АС, ВГГ, IX-245, - Табеларни преглед државних и манастирских шума у округу ваљевском.

године из Ваљева до Забрежја, а затим у Монархију перманентно је извожена најквалитетнија шумска грађа:¹⁰

- 13 000 комада храстових железничких прагова,
- 3000 комада храстове грађе за посебне намене,
- 3700 м дрвета за огрев,
- 94м за рударске јаме,
- 595 брестових, храстових и јасенових трупаца.

У државној шуми "Букови" произведено је 1700 комада букових прагова разних димензија, који су отпремљени у залеђе за војне потребе.

Манастирска шума "Боговађа" била је због близине пруге најповољније лоциран објект експлоатације у Округу. За кратко време у 1916. години из ове шуме је извезено 25 000 комада букових прагова и белог граба за грађу, велике количине церових прагова и 8000 м дрва за огрев. Ово је само неколико примера о почетку немилосрдне експлоатације шумског блага у ваљевском округу у првој години окупације, која ће се још драстичније наставити наредних година.

Окупатор је вршио темељне припреме за планску експлоатацију шума. У августу 1916. године извршени су радови око утврђивања и процене материјалне вредности шума у округу (шумарско-статистички подаци), елаборат о површинама, врсти дрвета, категоријама поседа и др.

Следећих месеци је рађено на шумској карти државних шумских области и манастирске шуме "Боговађа". Образоване су и шумске страже за надзор над државним шумама. У склопу свих мера била је предвиђена и изградња пролазних путних и железничких комуникација. Као што се види окупатор је најозбиљније угрозио шумско благо у ваљевском крају. Систематска експлоатација и уништавање шумских области било је на прагу. Велика је срећа за ваљевски крај што се рат брже завршио него што је то окупатор предвиђао. Гледајући шумске карте, планове и скице, који су остали после протеривања непријатеља, ваљевски крај би по свему судећи уместо лепих и шумовитих предела био познатији по голетима. Шумске управе у бившој Југославији дуго година су у свом раду користиле педантно урађене елаборате о шумама из времена окупације у I светском рату.

е) ИНДУСТРИЈА

У извештајима аустроугарске војне команде нема много података о индустријским погонима у Ваљеву и ваљевском округу у време окупације. Као већи погони помињу се: пивара, 2 млина, електрична централа, 1 стругара у Ваљеву; неколико парних млинова у Обреновцу, Забрежју, Убу "који су услед ратних збивања сасвим или делемично разорени".¹¹ Ови погони су ван употребе "услед недостатка машина,

¹⁰ АС, ВГГ, IX-387 - Извештај о шумама, (статистички подаци) XX-153 - Ото Галерт, Шумарска служба у Ваљевском округу.

¹¹ АС, ВГГ, XIV-63 - Индустријска предузећа у округу ваљевском.

машинских делова и сировина које се не могу набавити”. Фабричке зграде су негде разорене услед бомбардовања, код неких су однете машине, а код неких реквириране затечене сировине.

Највећа оштећења за време I светског рата претрпела је Ваљевска пивара, најстарије индустријско постојење у округу, основано 1860. године.

Почетком 20. века Пивара у Ваљеву имала је све слабије производне резултате: 1904. произвела је свега 1775 Хл. пива, а 1907. 2300 Хл пива. Остварени приход из године у годину је опадао. Излаз је нађен у модернизацији и унапређењу технологије производње пива. До почетка првог светског рата монтиране су две парне машине, од 30 и 20 КС, преко познате немачке фирме Р. Волф из Магдебурга - Букау и компресор за фабрику леда, преко фабрике у Сирту (Surth) из Келна. Производња пива је знатно повећана: 1911. износила је 5154 Хл.

Од 1913. године у акционарску пивару капитал улажу, као власници, крупни индустријалац Игњат Бајлони и Ђорђе Вајферт. Међутим, окупација Србије у току I светског рата и окрутна пљачка и разарање објеката пиваре од стране окупационих трупа означили су прекид у динамичном развоју овог предузећа.

Уласком непријатељске војске у Ваљево, пивара је услед недостатка хмеља обуставила рад. Том приликом од стране непријатеља оштећене су пиварске зграде, машинска постројења, велика транспортна бурад и остала опрема. Највећа оштећења настала су приликом повлачења непријатељске војске из Ваљева. Окупатор је немилосрдно и у великој мери оштетио пивару ”однео све што се могло однети, па и машинерију предузећа”. За собом је оставио осакаћену фабрику, са оштећеним машинама, покиданом трансмисијом и електричном инсталацијом.¹²

Причињена штета на грађевинама пиваре, фабрици леда и машинским постројењима износила је око 2.000.000 динара (прерачунато на нове цене). Рачунајући и остала оштећења у материјалу, алату, сировинама, готовој роби, транспортним средствима и многобројне допунске трошкове, укупна нанесена штета за време окупације била је далеко већа. Стварна ратна штета никада није потпуно исплаћена из немачких репарација. Због тога је заобнову пиваре било потребно много новца и ангажовања домаћег капитала.¹³

У ваљевском округу било је пред рат 1914. године 9 парних и 5 турбинских млинова, са укупним уложеним капиталом од 255 000 динара, 46 запослених радника и свега 73 270 динара од мељаве. Турбинско-парни млин у Ваљеву, са парном машином од 130 КС, у власништву Петра Петковића, подигнут је 1904. године. И остали парни млинови у овом округу имали су модерну опрему и снажне парне машине, набављене, углавном, код најугледнијих немачких фабрика и фирми. Крај окупације 5 млинова дочекало је без парних машина, са оштећеном опремом и зградама. Већина млинова за време

¹² МИАВ, Извештај Управног одбора Пиваре (1914-1919), Београд 31. X 1920.

¹³ Исто.

окупације није радила. Велики парни млин у Обреновцу стављен је одмах ван употребе "због неисправности парног котла".¹⁴ После завршеног рата причињена ратна штета није наплаћена, а парне машине никада нису враћене власницима.

Слична судбина задесила је и две познате парне стругаре. Према званичној статистици, Србија је 1908. године имала 8 парних стругара, од којих 2 у ваљевском округу.

Парна стругара браће Вилотијевић у Ваљеву, у близини железничке станице, основана је 1902. године са државним повластицама добијеним 1908. године. Уложени капитал при оснивању износио је 150.000 динара. За погонску снагу служила је полустабилна парна машина од свега 12 КС, са парним котлом од 18 кубика загревне површине, система Рустон-проктор. Стругара је имала један гатер немачке фирме "Еданол", 2 циркулара исте фирме и шлајф машину. Месечна производња стругаре износила је 400 метара прерађене грађе, дасака и греда (храстових, букових, јасенових). Штета причињена за време првог светског рата процењена је на 111 252 динара. За време окупације стругара је интензивно коришћена. Њен гатер поред железничке станице производио је железничке прагове разних величина.

Парна стругара Митра Симовића у Забрежју имала је приличан број запослених квалификованих радника. Била је добро технички опремљена са модерним машинским уређајем. Месечна производња ове стругаре износила је 480 м прерађене грађе по продајној цени 60 динара по кубуку. Ова стругара је разорена у борбама 1914. године, а затим адаптирана за сушење кукуруза.

Од индустријских погона за време окупације у Ваљеву су радили два парна млина, фабрика леда, електрична централа. У осталим срезовима радило је неколико парних и турбинских млинова и више воденица поточара.

Трогодишња окупација тешко је оштетила индустрију у ваљевском округу. Страдали су објекти, машинерија, алат и сировине. Многе машине су приликом демонтирања оштећене, а неке је непријатељ приликом повлачења однео.

Обнова оштећене индустрије у ваљевском крају после првог светског рата текла је веома споро.

---

¹⁴ АС, ВГТ, IX-18 - Извештај о неисправности парног млина у Обреновцу.

РЕЗИМЕ

Период првог светског рата је по својим последицама најтежи период кроз који је Србија прошла од ослобођења од Турака до данас. Штета коју је он нанео становништву и привреди је огромна. Међутим, њу не треба мерити само у ефективним губицима, већ и уништењем генерација у пуној физичкој и стваралачкој снази, због чега су после више година јасно видљиви његови утицаји на демографској и привредној слици.

Пропадању привреде у великој мери допринела су и масовна интернирања становништва у више аустроугарских логора. За само два месеца, до 15. септембра 1916. године, из ваљевског округа интернирано је 1165 радно способних лица. Највећи број интернираца односио се на сеоско становништво. Окупатор је малобројном пољопривредном становништву одмах одузео пољопривредне справе: вршалице, плугове, дрљаче, тријере, разне алате и др. У исто време од сељака су реквирирани или у бесцење узимани пољопривредни производи. Велики окружни магацини у Ваљеву и Лајковцу служили су окупатору за привремени смештај одузетих пољопривредних производа. Одавде је роба транспортована у залеђе фронта, а један дес преко пристаништа у Забрежју стизао је до Беча и Будимпеште. Експозитуре Уб и Словац транспортовале су само пшеницу за Обреновац, преко Борка и Лајковца. Сеоским домаћинствима је остављена минимална количина житарица за исхрану и сетву. Све је то допринело да се приноси у пољопривреди смање на ниво који је био нижи него у време пре балканских ратова.

Прва година окупације била је катастрофална и за индустрију у ваљевском округу. Страдали су објекти, машине, алати и сировине. Многе машине су приликом демонтажа оштећене, а неке је непријатељ приликом повлачења однео.

После завршеног рата оштећена индустрија у ваљевском округу споро се обнављала. Било је потребно много рада и капитала. Старе машине, које непријатељ приликом повлачења није стигао да однесе, требало је поправити. У исто време је требало отпочети са монтажом машина које су добијене из репарација у Немачкој. Примера ради треба истаћи, да је Ваљевска пивара обновила рад 12. новембра 1921. године, три године након завршетка првог светског рата, захваљујући банкарском и акционарском капиталу. Машине које су добијене репарацијом биле су, у ствари, олупине које су нам Немци послали као ратну одштету. Оно што је вредело из репарације, на разне начине је завршавало у Словенији и Хрватској. То је један од разлога што је обнова разорене привреде ваљевског округа трајала више од 10 година.

"Economy in the region of Valjevo during the occupation in 1916"

Summary

The period of World War I was, concerning the consequences, the worst period Serbia has experienced since its liberation from the Turks until now. The damage it brought to people and economy was enormous. Nevertheless, the damage should not be measured only in actual losses, but also in the destruction of generations which were at the peak of their creational and physical strength. After a number of years its influence can be clearly seen in demographic and economical state.

Economy decline was greatly caused by mass internment of the population in several Austro-Hungarian camps. In only two months, until September 15th 1916., 1165 work-capable persons were interned from the region of Valjevo. The biggest number of internees were peasants. The enemy immediately took agricultural tools from peasants who were not numerous. Those were threshing machines, ploughs, harrows, windowing machines, various tools, etc. At the same time, agricultural products were requisitioned or bought for a small amount of money from the peasants. Big district warehouses in Valjevo and Lajkovac were used by enemy as a temporary location for requisitioned agricultural products. Goods were transported from here to the back of the front-line, and one part arrived to Vienna and Budapest through the port in Zabrežje. Branches Ub and Slovac transported only wheat to Obrenovac, through Borak and Lajkovac. Country households were left with a minimal quantity of cereals for nutrition and sowing. All that resulted in decreasing the crops in agriculture to the level lower than one in the period before Balkan wars.

The first year of the occupation was disastrous for industry in the district of Valjevo as well. Buildings, machines, tools and raw-materials were destroyed. Many machines were damaged during the dismantling, and some were taken by the enemy during the retreat.

After the end of the war damaged industry in the region of Valjevo became slowly restored. A lot of work and capital were needed. The old machines which could not be taken by the enemy during the retreat had to be repaired. At the same time they had to start installing the machines that had been received from the reparation in Germany. For example, we should emphasize that the Brewery in Valjevo started working again on November 12th 1921. three years after the end of World War I, thanks to the bank and shareholders' capital. Machine received from the reparation were, in fact, wrecks sent by the Germans as war compensation. All that had any value finished in various ways in Slovenia and Croatia. It is one of the reasons why the reparation of damaged economy in the district of Valjevo lasted more than 10 years.